

Niklai Dominika

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz elméleti-történeti tagozatának tagja

A népoktatás korszerűsítése Magyarországon 1848-1868 között

I. Előzmények

A XIX. század második felének politikusai megnyilvánulásaikban mind pozitív, mind negatív értelemben hangoztatták, hogy az állami oktatás már a felvilágosult abszolútizmus korában megvalósult hazánkban. Ezért szükséges, hogy az alábbi tanulmányban a vizsgált korszakon túl annak előzményei is említésre kerüljenek.

A XVIII. században a Habsburg Birodalmat felekezeti sokszínűség jellemezte, ők gondoskodtak az oktatásról, a gyermekek felekezeti iskolákban tanultak. A század második felének uralkodói, Mária Terézia és II. József birodalmukat a felvilágosult abszolútizmus jegyében igazgatták, ennek értelmében modernizálásra törekedtek, ugyanakkor a feudális rendszer lényegének felszámolása nélkül. Szükség volt az oktatási és nevelési rendszer megújítására is annak érdekében, hogy szakemberek segítsék elő a birodalom előrehaladását. A népoktatás korszerűsítésének érdekében a cél az állami irányítás volt. A korszak jeles személyisége, Joseph Sonnenfels is alátámasztotta az állami részvétel igényét az oktatás területén, hangsúlyozva, hogy az oktatás minőségétől függ az állampolgárok képzettsége,⁴²² így az állam befolyása alá vonhatja a közoktatást. Az oktatás modernizálásának alapelveit a kor másik neves jogtudósa, Anton Karl Martini foglalta össze. Az oktatás céljai között említette - ahogyan közel száz évvel később Eötvös József is hangsúlyozta, azzal az eltéréssel, hogy ő a kor eszméinek megfelelően az alattvaló kifejezés helyett állampolgárt említett - a jó kereszténnyé és jó alattvalóvá nevelést mint az egyház és az állam közös feladatát. Ő is kiemelte a nevelés és annak egységessége fontos szerepét az állam jövőjében.⁴²³

Mária Terézia a rekatolizáció jegyében több intézkedést tett, így a protestáns könyvkiadás felett katolikus felügyeletet valósított meg. 1761-ben a magyar iskolaügyek élére Barkóczy Ferenc érseket helyezte, feladatává téve egy oktatási reformprogram kidolgozását,

⁴²² *Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 633. o.*

⁴²³ *Mészáros: i. m. 649-650. o.*

melynek szintén nagy szerepe volt a rekatolizációs törekvések megvalósításában.⁴²⁴ Az érsek hatáskörébe tartozott a katolikus iskolák állami felügyelet alá helyezésének előkészítése, később feladatát a pozsonyi székhelyű magyar Tanulmányi Bizottság vette át. Az uralkodó az iskolaügy egységesítésének érdekében a Bizottsághoz utalta az összes iskolát. A lefektetett alapelvek mentén 1775-ben kidolgozták a reformtervezetet, melyet Mária Terézia 1776-ban rendeleti úton kihirdetett. Az így létrehozott rendszer állami igazgatású volt, tankerületeket hoztak létre, melyek élén királyi főigazgatók álltak, akik a Tanulmányi Bizottságnak feleltek. Az 1777-es Ratio Educationis kiadásával kialakult az állami felügyelet alatt álló, egységes népoktatási rendszer.⁴²⁵

A XIX. század meghatározó politikusai, mint Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Eötvös József már a reformkorban felemelték hangjukat a népoktatás korszerűsítése, a vallásszabadság biztosítása és a felekezeti jogegyenlőség érdekében. Ekkor a népoktatás kérdése szorosan összekapcsolódott a magyar nyelv ügyével. Az 1843/44-es országgyűlés tervezetet dolgozott ki az oktatás tárgyában, amely azonban tervezet szintjén megrekedt.

A reformkorban a népoktatás alacsony színvonala összefüggésben állt a tanítóképzők minőségével. Az felekezeti oktatás uralkodó jellegét mutatja, hogy a tanítóképzők többsége egyházi fenntartással működött: tanítóképző intézeteket tartottak fenn a katolikusok, a protestánsok, a görögkeletiek és a görögkatolikusok is. Ugyan az állam szintén rendelkezett tanítóképzőkkel, de a katolikus vallás államvallási pozíciójából adódóan ezek is katolikus jelleggel működtek.⁴²⁶

A forradalomhoz közeledve kiéleződtek a konfliktusok és a nemzet egységének érdekében lépéseket kellett tenni, hogy az elsősorban a vallási eltérésekből adódó nézeteltéréseket kiküszöböljék. A forradalom időszakára a liberális nemesség és a polgárság elérkezettnek látta az időt a vallásszabadság és a felekezeti jogegyenlőség megteremtésére, ám a katolikus magas klérussal szemben ellenállásba ütköztek.⁴²⁷

A szabadelvű gondolkodók többségbe kerülése meglátszik már az 1847/48-as országgyűlési küldöttek követi utasításain is. A vallás kérdésének rendezését liberális elvek mentén képzelték el a vizsgált korszak kezdetekor, támogatásra lelt az egyenlőség és

⁴²⁴ *Herger Csabáné*: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010. 229. o.

⁴²⁵ *Mészáros* i. m. 660-666. o.

⁴²⁶ *Nagyné Szegvári Katalin*: A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918). Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1969. 47. o.

⁴²⁷ *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 76-77. o.

viszonosság elve, a zsidók emancipációja és vegyes házasság ügye.⁴²⁸ A liberális tábor a klerikusok háttérbe szorítását és a katolikus egyház előjogainak megszüntetését szorgalmazta. Felerősödött a katolikus egyház autonómia iránti igénye, ennek kapcsán a világi beavatkozást csak a külső ügyek esetében tartották lehetségesnek, melyek közé tartozott az oktatásügy mellett a vagyonkezelés, a kegyuraság és az egyházvédelem. A katolikusok autonómiájukat a többi felekezettel és az állammal szemben kívánták érvényre juttatni, a pápa és a püspökök hatáskörének megtartása mellett.⁴²⁹

A korszakban a vallás és az oktatás szoros kapcsolata már abból is kimutatható, hogy a két területet összekapcsolta a vallás- és közoktatási miniszter személye.⁴³⁰ A modernizáció és az egyházak kérdésköréhez szorosan kapcsolódott az oktatás területe, a következőkben a vonatkozó jogi dokumentumokat ebből a szempontból vizsgálom.

II. Az 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában

A Kossuth Lajos által 1848 március végén („A vallás dolgában”) benyújtott törvényjavaslattal lehetőség nyílt a felekezeti egyenlőség kimondására.⁴³¹ A törvény 2. §-a egyenlőséget és viszonyosságot állapított meg a katolikus, református, evangélikus, unitárius és a görögkeleti egyházak, tehát minden bevett felekezet vonatkozásában. E szakaszra való törekvés a protestánsok oldaláról jelentkezett a legelőkeltebben, ők egymás között korábban is egyenlők voltak, tehát a katolikus egyház államegyházi pozíciójának lebontásával szerették volna elérni az egyenlőséget a felekezetek között.

A következő szakaszok előrevetítették az iskolák helyzetének rendezését: az egyházi iskolák állami finanszírozását, valamint az egyházak iskoláinak mindenki számára nyitottságát, vallásra tekintet nélkül. A 3. § minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségleteit állami költségen rendelte fedezni és törvényjavaslat előterjesztését helyezte kilátásba a tárgyban.⁴³² A 4. § szerint vallásra tekintet nélkül mindenki igénybe vehette a bevett felekezetek iskoláit. Vallási és iskolai autonómiával rendelkezett ezután a görögkeleti egyház is, a rájuk vonatkozó rendezetlen kérdéseket zsinat hatáskörébe utalta a törvény.

⁴²⁸ *Zeller Árpád*: A magyar egyházpolitika 1847-1894. I. kötet. Boruth E. Könyvnyomdája, Budapest 1894. 1-2. o.

⁴²⁹ *Herger*: Polgári állam... 141. o.

⁴³⁰ Ld. *Bölgöny József*: Magyarország kormányai 1848-1975. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978. 47-53. o.

⁴³¹ *Csizmadia*: A magyar állam... 78.o.

⁴³² Az 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5288> (2016. 05. 10.)

A törvény alapján tehát az oktatást állami költségen rendelték fenntartani, azonban a források biztosításának kérdése nem volt megoldott. Az egyházak bevételeik jelentős részétől ebben az évben elestek, így több panasz is érkezett arról, hogy az iskolákat nem tudják fenntartani. A felekezeti iskolák világivá alakítása során az állam számos nehézségbe ütközött, ezek között tehát sürgősen megoldást kellett találnia az állami fenntartás megvalósítására is, hogy ezzel egyrészt visszaszorítsa az egyházi elégedetlenkedést, másrészt, hogy érvényt szerezzen a törvénynek.⁴³³

1848 márciusában a katolikus főrendek összegyűltek, hogy tanácskozzanak az egyház államhoz való megváltozott viszonyáról. Úgy vélték, hogy a mindenkori uralkodót illető főkegyúri jog a felelős minisztérium megalakulásával sem adható át a kormánynak, ezért ha az uralkodó nem gyakorolja, az az egyházra száll vissza. A megváltozott intézményi rendszerben a katolikus egyház maga számára is szeretne volna kivívni az autonómiát. A püspökök petícióval fordultak az uralkodóhoz március 20.-án, melyben kérték, hogy a főkegyúri jogot ne ruházza át az újonnan megalakított felelős minisztériumra, hanem azt a gyakorlatnak megfelelően ő gyakorolja tovább, egy egyházi és világi tagokból álló bizottságon keresztül. E bizottság feladatai közé sorolták az iskolák irányítását és felügyeletét, valamint a katolikus egyház javainak védelmét. A főkegyúri jog gyakorlásának mellőzése esetére pedig kérték az önkormányzatiság és autonómia biztosítását, arra is hivatkozva, hogy a kisebb számban jelenlévő felekezetek már rendelkeznek ezzel a szabadsággal, tehát a törvényben lefektetett egyenlőség csak akkor valósulhat meg, ha a katolikus egyház is rendelkezik önkormányzattal.⁴³⁴

A katolikus egyház képviselői az országgyűlésben is felemelték hangjukat, mivel a törvény bizonyos rendelkezései számukra nem voltak elfogadhatóak. A magas klérus már a főrendi ülésen állást foglalt. Az iskolák állami támogatását a katolikus egyházi javak kisajátításával lehetett volna megoldani, ezt igyekeztek elkerülni a katolikus főrendek. A katolikus egyház képviselői úgy vélték, a törvényben meghatározott egyenlőség csak akkor valósulhat meg, ha a protestánsokhoz hasonlóan a katolikus egyház is rendelkezik önkormányzattal. A katolikus autonómia-mozgalom a törvényben lefektetett egyenlőség és viszonyosság elve alapján kezdett kibontakozni. Ennek kapcsán a kormány hatalmát korlátozni kívánták az egyházi ügyek mellett a közoktatási ügyekben is. Hangsúlyozták, hogy az oktatás az egyház feladata, így próbálták megvédeni politikai befolyásukat a nevelésről való

⁴³³ Felkai László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 72-74. o.

⁴³⁴ Zeller: i. m. 160-160. o.

gondoskodáson keresztül és gazdasági pozíciójukat a számottevő mértékű alapítványok feletti rendelkezés által.⁴³⁵ Az egyház képviselői annak érdekében, hogy vagyonuk egyházi kézben maradjon, az autonómia mellett érveltek, így a felekezeti iskolák támogatásának kérdéséről csak úgy voltak hajlandók dönteni, ha javaik védelme biztosított. Az országgyűlés elé terjesztett petíciójukban kérték, hogy a protestánsokhoz hasonlóan önállóan kezelhessék alapítványaikat egy katolikusokból álló bizottságon keresztül. Sárkány Miklós apát, aki az alsótáblán képviselte a katolikus autonómia igényét, úgy vélte, hogy a viszonyosság elvének értelmében a katolikusokat is megilletnek „olyan szabadságok, amelyekkel más felekezetek már rendelkeznek”.⁴³⁶ Ezt segítő továbbá a püspökök megbízták Danielik Jánost, aki röpiratot készített az egyházi javak történetéről. Írásában összefoglalta, hogy az egyházi vagyon magánvagyonnak tekintendő, ugyanis az adásvétellel történő szerzésből, királyi birtokadományokból és magánadományokból származik.⁴³⁷

A főpapi kar az egyházi alapok és iskolák védelmét tehát autonóm módon képzelte el. Ezt fogalmazták meg a Rónay János csanádi követ által április 7.-én benyújtott petícióban, amely tartalmazta az elképzelt autonómia kereteit: többek között az iskolák védelme érdekében egyes bizottságok működtetését szorgalmazták egyházi és világi tagok részvételével mind országos, mind hitközségi, esperességi és egyházmegyei szinten. Törvényjavaslatot terjesztettek be a katolikus rendek a katolikus iskolák alapítása, felügyelete és az alapítványok kezelése iránt.⁴³⁸ Azonban a kérdés tárgyalását Deák Ferenc javaslatára - aki az idő szűkére hivatkozott - elhalasztották, ugyanis az országgyűlés nem támogatta, hogy a katolikus főrendek kezébe kerüljön az állam által kezelt alapok feletti rendelkezés.⁴³⁹

Az uralkodó végül ragaszkodott a legfőbb kegyúri jogához, de a kinevezési jogkörén kívül más nem maradt az ő hatáskörében. Azonban a kinevezést, ugyanígy az egyházi tárgyú rendeletalkotást a felelős minisztérium ellenjegyzéséhez kötötték, tehát ezután e jogköröket megosztva gyakorolták.⁴⁴⁰ Így a közalapítványi, nevelési és vallási alapra szánt javak kezelése a vallás- és közoktatásügyi miniszterre lett bízva.

A törvény hiányosságaként említhető, hogy nem tartalmazott rendelkezéseket a zsidóság emancipációjával kapcsolatban, továbbá nem biztosított lelkiismereti- és

⁴³⁵ *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 75. o.

⁴³⁶ *Herger Csabáné*: Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848-49-ben. In: A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetesek 1848-ról (szerk. Mezey Barna – Vörös Imre). Logod Bt., Budapest 2001. 162-164. o.

⁴³⁷ *Herger*: Polgári állam... 142-143. o.

⁴³⁸ *Zeller*: i. m. 165. o.

⁴³⁹ *Herger*: Polgári állam... 142-145. o.

⁴⁴⁰ *Zeller*: i. m. 161-163. o.

vallásszabadságot a felekezeten kívüliek számára sem, akik azonban ekkor már nem elhanyagolható számot tettek ki.⁴⁴¹ A zsidók számára egy évvel később, 1849-ben garantálták a többi felekezet tagjaival egyenlő polgári és politikai jogokat.

Összességében a törvény kapcsán megállapítható, hogy nem került sor - egyéb hiányosságok mellett - a népoktatás korszerűsítésére sem. Bár a katolikus egyház államegyházi pozícióját lebontották, továbbra sem volt következetesen elkülönítve az állami intézményrendszerrel. Ahogyan egy későbbi levelében Kossuth is megfogalmazta, az állam és a katolikus egyház összefonódása a korábbi időkben olyan mértékű volt, hogy az egyházat szinte állami intézményként tartották számon.⁴⁴²

Az 1848. évi XX. törvénycikk, különösen az abban foglalt egyenlőség és viszonyosság elvének végrehajtása az elkövetkező években váratott magára. Ezt a tényt támasztják alá az 1865-68-as országgyűlés elé beterjesztett kérvények, melyekben az több egyházkerület és a képviselők kéri a törvény életbeléptetését.⁴⁴³ Zsedényi Ede felszólalásában a felekezetek közötti egyenlőség gyakorlati megvalósulásának akadályoztatását szintén az 1848. évi XX. tc. végrehajtásának elmaradásában látta.⁴⁴⁴

III. Eötvös József és az 1848-as népoktatási törvényjavaslat

Az 1848-ban létrehozott Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium élére a liberális katolikus báró Eötvös József került. A minisztérium hatáskörébe tartoztak az egyházi ügyek, tanulmányi- és vallásalapok, iskolák, illetve az egyéb nevelési célt szolgáló közintézetek.⁴⁴⁵ Az Erdéllyel való unió kialakítása során egyházi és oktatási ügyekben megállapították a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium illetékességét. Ezen felül kiterjesztették a bevett vallások egyenlőségét és viszonyosságát erre a területre is.⁴⁴⁶

Eötvös meg szeretne volna valósítani az egyház és az iskolák elválasztását, ugyanakkor az egyházi iskolákat is meghagyta volna az állami oktatás mellett.⁴⁴⁷ Úgy gondolta, a közoktatás olyan terület, amelynek minőségétől a nemzet jövője függ, ezért nagy hangsúlyt fektetett rá,

⁴⁴¹ *Csizmadia*: A magyar állam... 80. o.

⁴⁴² *Csorba László*: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: A magyar Országgyűlés 1848/49-ben (szerk. Szabad György). Budapest 1998. 259. o.

⁴⁴³ A kérvényeket közli *Zeller*: i. m. 234-235., 237., 238. o.

⁴⁴⁴ *Zeller*: i. m. 239., 242-243. o.

⁴⁴⁵ *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 67. o.

⁴⁴⁶ *Csorba*: i. m. 262-263. o.

⁴⁴⁷ *Csizmadia*: A magyar állam... 81. o.

hogy a célnak megfelelő törvények szülessenek.⁴⁴⁸ A polgári átalakulás során az oktatás és a nevelés előkelő helyen szerepelt a megalkotandó törvények sorában, a felekezeti (és természetesen az ország területén élő nemzetiségekből adódóan a nyelvi) sokszínűség azonban megnehezítette a kérdés tárgyalása során az eredmények elérését.

A kultuszminiszter felismerte, hogy a népoktatás korszerűsítése érdekében szükséges a felekezetekkel való együttműködés, hiszen korábban ők tartották befolyásuk alatt az iskolákat. Ezért az elemi oktatás törvényi előkészítése során Eötvös komolyan vette az oktatók, a közvélemény, illetve az egyházak véleményét. Az evangélikus tanár és iskolaigazgató, Tavasi Lajos kezdeményezésére a tanárok kongresszus alkalmával tárgyalták meg a népoktatás ügyét, javaslataikat a miniszter nagymértékben figyelembe vette.⁴⁴⁹

Hírlevelet adott ki az egyházi és iskolai igények felmérésére, melyben arra kérte a felekezeteket, tájékoztassák őt a papok jövedelméről, illetve a tankerületek élén álló személyektől felvilágosítást várt a községek vallási összetételére, iskolák helyzetére, tanítókra és egyéb oktatási adatokra vonatkozóan. A felekezetek általában azonban megtagadták az együttműködést. A legélénkebben a katolikus egyház lépett fel az iskolák államosításával szemben: a püspökök feliratban arra kérték az uralkodót, hogy az egyházi alapok és a katolikus iskolák felügyeletére hozzon létre egyháztanácsot, törekvésük azonban megghiúsult.⁴⁵⁰

A katolikus püspöki karral és a tankerületek főigazgatóival egyetértésben nemzeti zsinatot hívtak össze szeptemberre, amelyre azonban nem kerülhetett sor egyéb (politikai és hadi) körülmények miatt. Az így külön megtartott tanácskozások eredményei eltérőek voltak: a magyarországi román görögkeletiek saját nyelvüket kívánták használni egyházaikban és a közoktatásban, valamint a protestánsok és az unitáriusok elzárkóztak az állami közös iskolák felállításától.⁴⁵¹

Eötvös törekvései során igyekezett együttműködni a katolikus egyhazzal, azonban utóbbi féltette befolyását, így az iskolaügy előrehaladását a katolikus egyházi reakció általánosságban lassította. A miniszter egyhazzal szembeni kíméletessége ellenére a javaslatának tárgyalása alatt sorra jelentek meg a katolikus folyóiratokban a közös iskolákat és a vallásoktatás degradálását kritizáló cikkek.⁴⁵²

⁴⁴⁸ Ld. *Eötvös József: Levelek* (szerk. Oltványi Ambrus). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1976.

⁴⁴⁹ *Felkai: Eötvös József...* 62-65. o.

⁴⁵⁰ *Felkai: Eötvös József...* 74-75. o.

⁴⁵¹ *Hergler: Az államegyháziság után...* 167-168. o.

⁴⁵² *Felkai: Eötvös József közoktatásügyi...* 102-103. o.

A népoktatási törvénytervezet országgyűlési tárgyalása 1848. augusztus 3-án kezdődött meg, és hét napon át tartott, melynek során részletesen kibontakoztak a jelentősebb nézetek, melyek erre az időszakra jellemzőek voltak. Eötvös törvényjavaslata elsősorban kereteket kívánt nyújtani egy későbbi szabályozáshoz, nem részletesen szabályozni. Arra törekedett, hogy összeegyeztesse az állam és az egyház, illetve a magyarok és más nemzetiségek érdekeit. Ezt a felfogását a későbbiekben is hangoztatta.

A törvénytervezet előírta a tankötelezettséget. Állami feladatként fogalmazta meg annak a biztosítását, hogy minden község iskolát állítson, továbbá az ingyenesség garantálását. Az irányítás és a felügyelet szintén állami hatáskörként jelent meg. A vallásoktatást közvetlenül az adott felekezet lelkésze volt köteles ellátni, bár a kötelező tárgyak közé nem került be a vallás. Ugyanakkor a felekezeti iskolák megtarthatták e jogállásukat, ha a községben több felekezet és ugyanazon valláson legalább ötven iskolaköteles gyermek volt, egyébként közös iskolákat írt elő, vallásra való tekintet nélkül. Az állam közös, felekezeti jellegtől mentes iskolák fenntartására volt köteles, ugyanakkor a felekezeteket nem zárták el attól, hogy saját iskolákat alapíthassanak abban az esetben is, ha a feltételeknek nem felelne meg. Az iskolák felügyeletéről és irányításáról, valamint a tanítók megválasztásáról községi bizottságok gondoskodtak.⁴⁵³

A tervezeten a képviselők központi válaszmánya változtatásokat végzett. Ezek között említhető az oktatás nyelvvel kapcsolatban azt a kiegészítést tették, hogy ne feltétlenül az adott településen többségi helyzettel rendelkező nyelven történjen az oktatás, hanem a magyar legyen a főszabály, azonban azok a gyermekek, akik nem értik a magyar nyelvet, a saját anyanyelvükön tanulhassanak. További változtatás volt, hogy a nemzetiségek számára is lehetővé kívánták tenni az iskolaalapítást, a felekezetekre vonatkozó feltételekhez hasonlóan.⁴⁵⁴ A kultuszminiszter elfogadta tervezetén eszközölt változtatásokat.⁴⁵⁵ Így ahol az oktatás nyelve már magyar volt, ott megtartották ezt akkor is, ha adott nemzetiség esetleg többségben is volt. A képviselők közül többen aggodalmukat fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy ellentéteket szíthat a nemzetiségek körében, ha rájuk erőltetik a magyar nyelvű oktatást. Ezért azt javasolták, ne vezessék be egyelőre a magyar nyelvű oktatást, maradjon az eredeti tervezet szerint a többségi nyelv használata. Ioan Dragoș román képviselő szintén ezt az álláspontot támogatta az ellentétek elkerülése végett. Végül nem fogadták el a magyar nyelv elsőbbségére

⁴⁵³ Eötvös József: Kultúra és nevelés (szerk. Fenyő István – Illés Endre – Pándi Pál – Sötér István – Wéber Antal – Mezei Márta). Magyar Helikon, 1976. 294-296. o.

⁴⁵⁴ Eötvös: Kultúra és nevelés. 297-300. o.

⁴⁵⁵ Csorba: i. m. 265. o.; Eötvös: Kultúra és nevelés. 301. o.

vonatkozó javaslatot, hanem kompromisszumos jelleggel maradtak a többségen alapuló megoldásnál.⁴⁵⁶

A javaslatot ellenző képviselők az elhalasztására indokként felhozzák, hogy az ügyben a felekezetek véleményét nem kérték ki. Ezzel kapcsolatban a vitát Eötvös rövidre fogta azzal, hogy „a nevelés az országot és nem az egyes hitfelekezeteket illeti”, így nem tartja szükségesnek, hogy meghallgassák a felekezeteket a népnevelés tárgyában.⁴⁵⁷ A kultuszminiszter hangsúlyozta, hogy az oktatás és a vallás egymástól elhatárolandó területek, de a vallásoktatást az adott felekezet lelkészéhez kell utalni. Bár Eötvös célja a közös iskolák létrehozása volt, úgy vélte, a kérdés rendezését el kell halasztani, tekintettel a felekezeti és nemzetiségi viszonyokra, és meg kell hagyni számukra a külön iskola lehetőségét.⁴⁵⁸

A képviselők közül azonban többen nem értettek egyet álláspontjával. A közös vagy felekezeti iskolák körüli vita több napig elhúzódott, rendkívüli volt a felszólalók száma. A közös iskolák támogatói, így például Irányi Dániel, Kubinyi Ferenc, Halász Boldizsár, Patay József az Eötvös-féle törvényjavaslatot nem találták megfelelőnek. Irányi a közös iskolák támogatójaként a javaslat elhalasztását javasolta arra hivatkozva, hogy az ország függetlensége előbbre való, mint a nevelés kérdése.⁴⁵⁹ Zsembery Imre úgy vélte, a külön iskolák falakat emelnek a felekezetek tagjai közé már gyermekként, ezáltal gátolják a vallásegyenlőséget. Még a liberális elveket valló pap, Mujszer József katolikus képviselő is felemelte hangját a külön felekezeti iskolák ellen.⁴⁶⁰ Palóczy László szintén a közös iskolák létrehozását támogatta, érvei alátámasztásául saját példáján keresztül II. József alatti megvalósulásukra hivatkozott. Madarász László az előzőekhez csatlakozva alaptalannak tartotta az attól való félelmet, hogy a közös iskolák felekezeti vizsályt szülnek majd.⁴⁶¹ Véleménye szerint a közös iskolákat kellene kiindulópontnak tekinteni, és ezek mellett csupán magánszemélyeknek engedte volna meg állami felügyelettel az iskolaalapítást, felekezeteknek nem.⁴⁶²

Pázmándy Dénes vitát indítványozott arról, hogy az állam által fenntartott közös iskolák mellett legyen-e joguk a felekezeteknek is iskolát állítani saját költségükön. Ezzel kapcsolatban felmerült szintén fontos kérdés, miszerint ha az iskolákat az állam köteles fenntartani, akkor

⁴⁵⁶ Herger: Az államegyháziság után... 271. o.

⁴⁵⁷ Eötvös: Kultúra és nevelés. 308-310. o.

⁴⁵⁸ Eötvös József válogatott pedagógiai művei (szerk. Felkai László). Tankönyvkiadó, Budapest 1957. 107-111. o.; Eötvös: Kultúra és nevelés. 301-306. o.

⁴⁵⁹ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi... 89. o.

⁴⁶⁰ Herger: Az államegyháziság után... 169. o.

⁴⁶¹ Csorba: i. m. 272-273. o.

⁴⁶² Wlassics Gyula (sajtó alá rendezte): Deák Ferencz munkáiból. I. kötet. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda, Budapest 1906. 316-317. o.

megkapja-e a felekezetek erre elkülönített alapjait is. A vitában Deák Ferenc igazságügy miniszter is kifejtette véleményét. Szerinte az államnak nincs joga elvonni a felekezetek iskolára fenntartott magánalapítványait, azonban ez alól kivételt képez a katolikus alap, mivel az javarészt egyébként is az államtól származik, ellentétben a többi felekezet magánvagyonával. A közös iskolák létrehozásától nem remélte a felekezetek közötti viszályok megoldását, inkább ellenszenvük kiváltására alkalmas intézkedésnek vélte a felekezetek közös intézetekbe tömörülésre kényszerítését.⁴⁶³ Palóczy a II. József idején megvalósuló közös iskolákra való hivatkozásával szemben többen felhoztak kifogásokat, melyek közül némelyek a bevezetés kötelezőségét vitatták, mások a szülők választási jogaira hivatkoztak. A kormány pénzügyminisztere, Kossuth Lajos is felemelte hangját a törvénytervezet védelmében.⁴⁶⁴

A képviselők jelentős többséggel a közös iskolák mellett döntöttek. A felekezeti iskolák felállítását azzal a kikötéssel engedték volna csak meg, hogy azt a felekezethez tartozók többsége támogassa és az állam felügyelete érvényesüljön felette.⁴⁶⁵ Ezt Eötvös kudarcként élte meg, hiszen ő a közös iskolákat nem azonnali megoldásként szerette volna keresztülvinni, így ő és Kossuth lemondásukat helyezték kilátásba.

A kultuszminiszter és javaslata védelme érdekében Pázmándy Dénes házelnök újabb vitát indított arról, hogy a közös iskolákra kivetendő adót mindenki köteles-e fizetni, vagy csak azok, akiknek gyermekük a közös iskolába jár. Pázmándy áthidaló javaslatot tett a felekezeti iskolák fenntartására, indítványa vitához vezetett a radikálisok és a liberálisok között. Előbbiek azzal támadták az indítványt, hogy az adót mindenkinek fizetnie kell. A házelnök azzal zárta a vitát, hogy ő is úgy gondolja, a közös iskolákat fenntartására szánt adót egységesen vállalnia kell mindenkinek, javaslatának e része „csapda” volt az ellenzék számára; igazi célja ugyanis a felekezeti iskolaállítás szabadságának garantálása volt. Visszautalt a jozefinista közös iskolákra, melyek eredménytelensége éppen abban rejlett, hogy kényszerrel valósították meg, nem volt lehetőség a felekezetek számára arra, hogy válasszanak a közös és a felekezeti iskola között. Így kompromisszumos jelleggel a közös iskola mindenhol kötelezőként, a felekezeti iskola lehetőségként szerepelt az elfogadott javaslatban. Ezután a képviselők elfogadták az elemi iskolai törvényt, de a felsőház elhalasztotta megtárgyalását a felekezetek meghallgatásának hiányára, de elsősorban a politikai helyzetre hivatkozva.⁴⁶⁶ A

⁴⁶³ Deák Ferenc beszédét ld. uo. 317-323. o.

⁴⁶⁴ *Csorba*: i. m. 269.-270. o.

⁴⁶⁵ *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 93-94. o.

⁴⁶⁶ A felsőház álláspontjáról bővebben ld. *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 97-98. o.; *Csorba*: i. m. 273-278. o.

munkafolyamat a felsőház halasztása után megrekedt, rövid időn belül nem született olyan eredmény, amelyen továbbhaladva folytatódhatott volna a munka.

A kultuszminiszter ősszel külföldre távozott, helyét Szász Károly, majd Horváth Mihály vette át. Horváth törekvései kiterjedtek a katolikus egyház megújítására, melyben az alsópapság és a szerzetesrendek támogatták, de a szabadságharc bukása többek között az ő céljainak is gátat vetett.⁴⁶⁷ Így nem valósult meg az általános vallásszabadság biztosítása mellett a népnevelés reformálása sem, mégis hatással voltak az itt lefektetett elvek az elkövetkező évtizedek politikai törekvéseire.⁴⁶⁸

IV. A neoabszolutizmus időszaka

A szabadságharc leverését követő időszakban Ferenc József arra törekedett, hogy centralizálja birodalmát, így szüksége volt az egyházak támogatására is. Uralkodása alatt a római katolikus egyházra támaszkodott, hiszen egyrészt hithű katolikus volt, másrészt a katolikus egyház a Habsburg Birodalom meghatározó tényezőjévé vált az államegyházi státusza nyomán. A katolikus egyháznak meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja, tekintet nélkül nyelvi, történelmi vagy etnikai különbségekre. A magyar és az osztrák egyház egységesítésére a római Szentszéknél volt egyedül joga, hiszen a katolikus egyház szerkezetét tekintve elvileg nem nemzeti egyházakból, hanem püspökségekből állt. A katolikus egyház jóindulatának megőrzéséhez azonban elengedhetetlen volt, hogy felszámolja a 18. sz. végi jozefinizmus következményeit és maradványait. Ferenc József birodalmára irányuló centralizálási törekvéseihez meghatározó eszköz volt tehát az egyház, ezért törekedett arra, hogy megállapodásra jusson a Szentszékkal, így 1855-ben az Osztrák Császárság konkordátumot kötött az egyházi állammal.⁴⁶⁹

A bécsi érsek, Joseph Othmar Rauscher az állam teljhatalmú megbízottjaként, az egész birodalomra kiterjedő szabályozás híveként folytatott tárgyalásokat a Szentszékkal. Úgy vélte, hogy a soknemzetiségű és soknyelvű birodalom összetartására meghatározó befolyással lehet a vallás.⁴⁷⁰ Hatására az uralkodó is magáévá tette az egységes rendezés elvét, melybe a magyar specialitások nem fértek bele, és amely remekül illett a centralizáló abszolutista törekvésekhez.

⁴⁶⁷ *Csizmadia*: A magyar állam... 81-82. o.

⁴⁶⁸ *Herger*: Az államegyháziság után... 170. o.

⁴⁶⁹ *Wandruszka Adam – Urbanitsch Peter* (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Konfessionen. Band IV. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1985. 25. o.

⁴⁷⁰ *Adriányi Gábor*: A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849-1859. Kairosz Kiadó, Győr 2009. 79-81. o.

A konkordátummal kapcsolatos tárgyalások ideje alatt - a bécsi 1849-es püspöki gyűléshez hasonlóan – a magyar püspöki kar konferenciára gyűlt össze Budán 1852-ben. Az első ülésükön megegyeztek hét pontban kívánságaikat illetően. Ezek között említették a korábbi rendelkezés visszaállítására irányuló kérelmüket, miszerint katolikus gyermekek nem járhatnak protestáns iskolába.⁴⁷¹ Később az osztrák kultuszminiszter, Leo von Thun-Hohenstein meghívta Scitovszky prímást, Kunszt kalocsai és Haulik zágrábi magyar érsekeket Bécsbe tárgyalni. Az érsekek fenntartották az egyház követeléseit, így az oktatással kapcsolatban a hitoktatók püspöki kinevezését, tankönyvekről való püspöki döntést, egyházi felügyelet alatt álló iskolákat.⁴⁷² A vallási és a tanulmányi alapot egyházi tulajdonként szerették volna megtartani.⁴⁷³ A Szentszék a konkordátum kidolgozása során ezekre a kérésekre igyekezett tekintettel lenni, az osztrák kormány azonban kéréseiket túl soknak ítélte.

A konkordátumot 1855. augusztus 18-án fogadták el és november 5-én császári pápensben hirdették ki. Ferenc József és IX. Pius pápa között létrejött sajátos nemzetközi jogi szerződés értelmében számos állami feladat a katolikus egyház hatáskörébe került, ugyanakkor az állam felügyeleti joga ezek felett nem volt biztosítva. Az egyház hatáskörében világi hatalomgyakorlóként működött. A konkordátum több pontban szabályozta a katolikus egyház helyzetét úgy, hogy hatálya az egész Habsburg Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti a magyar alkotmányos szervek hiánya miatt.⁴⁷⁴

A konkordátumban alapján a katolikusok oktatása teljes mértékben az egyház hatáskörébe tartozott, a püspökök számára jogot biztosított a konkordátum a katolikus ifjúság nevelésének felügyeletére (5.§).⁴⁷⁵ Az iskolákban az egyházi dogmák alá volt rendelve a tudomány, így a püspököket cenzúrajog illette meg a világi könyvekkel szemben.⁴⁷⁶ A tankönyveket a püspökök határozták meg. A katolikus gimnáziumok és középiskolák oktatói csak katolikus vallásúak lehettek (7.§), ugyanakkor továbbra is az állam felügyelete alatt működtek, bár ezek tanárai közvetlenül az egyház felügyelete alatt álltak (8.§).⁴⁷⁷ Kijelenthetjük, hogy a vallásoktatás ezzel teljes egészében egyházi hatáskörbe tartozott.

⁴⁷¹ Uo. 107-110. o.

⁴⁷² Uo. 113-115. o.

⁴⁷³ Herger: Polgári állam... 146. o.

⁴⁷⁴ *Csizmadia Andor*: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Akadémia Kiadó, Budapest 1971. 68. o.

⁴⁷⁵ *Wilhelm Brauneder*: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig (ford. Kajtár István). JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1994. 182. o.

⁴⁷⁶ *Hermann Baltl –Gernot Kocher*: Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Leykam Buchverlag, Graz 2008. 232. o.

⁴⁷⁷ *Wandruszka – Urbanitsch*: i. m. 31. o.; *Baltl – Kocher*: i. m. 232. o.

Azonban az iskolai főfelügyelőket ettől kezdve már nem a püspökök, hanem az uralkodó nevezte ki az ő javaslatuk alapján. A magyar klérus kérését e tekintetben nem vették figyelembe.⁴⁷⁸ Az állam garantálta az egyház tulajdonhoz és bevételhez való jogát, ezzel az erre vonatkozó korlátozások megszűntek. A konkordátum a vallási és oktatási pénzalap átadására kötelezte az államot, és meghatározta, hogy ezeknek felhasználása csak egyházi célokat szolgálhat; a tanulmányi alap kizárólag a katolikusok oktatására fordítható (31. §).

A konkordátum alapján az 5. § szerint nyert felügyeleti jogoknak megfelelően a püspökök ellenőrizni kívánták a tankönyveket. A 7. § rendelkezésének megfelelően kérték a nem katolikus tanítók elmozdítását a pozsonyi reáliskolából. A 8. szakasszal kapcsolatban a magyar püspökök vétőjogot kértek a tanítók kinevezéséhez, mivel elvileg a kinevezés mellett az elbocsátás is őket illeti, mégis nehézségeik támadtak, amikor protestáns tanítót akartak elküldeni katolikus iskolából.⁴⁷⁹

A konkordátum következtében a katolikus egyház kivételezett helyzetbe került és erőteljes befolyást nyert az oktatásügyre. Emellett IX. Pius pápa azért is elégedett volt vele, mivel a jozefinista államegyházi rendszer felszámolását jelentette úgy, hogy mindeközben az Osztrák Császárság továbbra is katolikus hatalomként jelölte meg magát. Az 1855-ös konkordátum értelmében a katolikus egyház ismét az államélet fontos meghatározójává vált. Ezáltal az állam megszüntette 1848-ban megfogalmazott semlegességét a felekezetekkel szemben és a katolikus egyház számára széleskörű előjogokat biztosított. A konkordátummal ugyan a katolikus egyház és az állam viszonya rendezésre került, a többi felekezettel szemben ez a lépés még váratott magára.

A konkordátum rendelkezései a többi felekezet, valamint a liberálisok részéről heves tiltakozásokat váltottak ki. A kiegyezéshez közeledve a püspökök kénytelenek voltak belátni, hogy nem tarthatják fenn a konkordátumot, mert azzal elszakadnának a nemzeti törekvésektől, melyek az 1848-as alkotmányos állapotok helyreállítását kívánták.⁴⁸⁰ Így az elkövetkező években fokozatosan visszaszorult érvényesítése, majd 1874-ben hatályon kívül helyezték.

V. Az osztrák-magyar kiegyezést követő időszak

A kiegyezéssel létrejött dualizmus idején a magyar korona országai adták a Monarchia egyik meghatározó felét, míg a másik oldalon a ciszlajtániai tartományok összessége állt. A hatalom

⁴⁷⁸ *Adriányi*: i. m. 153-156. o.

⁴⁷⁹ Uo. i. m. 156-165. o.

⁴⁸⁰ Uo. i. m. 173. o.

súlypontja ebben az időszakban folyamatosan áthelyeződött az uralkodóról a népképviselői szervekre, így az összetartó erő egyre gyengébb lett, és végül felbomláshoz vezetett.⁴⁸¹ A dualizmus idején a közös ügyek közé tartozott a hadügy, a külügy, és az ezek fedezésére szolgáló pénzügy, tehát az egyházak és az oktatás kérdésében Magyarország önálló szervei által – bár természetesen az uralkodó hozzájárulása mellett – dönthetett.

1867-ben Eötvös József az Andrássy-kormány vallás- és közoktatási minisztereként folytathatta az elemi oktatás modernizálását, azonban lehetőségei szűkebbek voltak.⁴⁸² Célja továbbra is a közoktatás korszerűsítése volt, azonban óvatosabban kellett eljárnia tekintettel a kiegyezésre és így a közjogi helyzet megváltozására. A modernizációt jelentősen nehezítették maguk a kormányok is, akik az elkövetkező években nem tekintették kívánatosnak a cselekvést.⁴⁸³ Az országgyűlés ekkor már nem a közös iskolákat támogató képviselők felszólalásaitól volt hangos, hanem a felekezeti iskolák mellett állást foglalók voltak többségben.

A törvény megalkotása során Eötvös az állam jogainak és kötelességeinek terjedelmével kapcsolatban állásfoglalásában kifejtette, hogy „senki igazságosan nem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a népnek nevelése s így oktatása is, minden egyház legszebb feladatai közé tartozik.”⁴⁸⁴ Beszédében hangsúlyozta az egyház szerepét a népoktatás terén és kiemelte érdemét az elmúlt évszázadokban a művelődés terjesztése kapcsán. Ennek ellenére azonban úgy gondolta, az egyház nem képes egyedül ellátni a feladatot. Utóbbi állítását nemzetközi kitekintéssel támasztotta alá, majd összegzőképp megállapította, hogy szükséges az államra bízni „azt, amit az egyház maga nem érhet el.” Az oktatás színvonalának emeléséhez és fenntartásához szükséges az állami szerepvállalás. Az állam és az egyház között párhuzamot vonva állította, hogy ugyanúgy feladata az egyháznak, hogy jó keresztényeket neveljen, mint az államnak az, hogy jó állampolgárokat. E fenti gondolatsorból vezette le az állam kiegészítő szerepét az oktatás területén a szülők és az egyházak mellett,⁴⁸⁵ melyet a felsőházi tárgyalás megkezdésekor elmondott beszédében is hangsúlyozott.⁴⁸⁶ A felekezeti iskolák fenntartásának védelmében is felszólalt a miniszter. Emlékeztette a képviselőket, hogy korábbi gyakorlatban a felekezeti iskolák voltak jellemzőek a magyar területeken. Ragaszkodik iskoláihoz az egyház is, és a szülőket is megnyugtatja a fenntartásuk. Eötvös véleménye szerint ellenkező esetben –

⁴⁸¹ *Brauneder*: i. m. 193-194. o.

⁴⁸² *Csizmadia*: A magyar állam... 83. o.

⁴⁸³ Ld. *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 145. o.; *Csizmadia*: A magyar állam... 85. o.

⁴⁸⁴ *Eötvös*: Kultúra és nevelés. 401. o.

⁴⁸⁵ *Eötvös*: Kultúra és nevelés. 402-403. o.

⁴⁸⁶ *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 179. o.

ahogyan arra Deák is figyelmeztetett 1848-ban⁴⁸⁷ - a törvény ellenállást idézhetne elő. Így azonban a felekezeteknek nem lehet okuk fellépni a törvénnyel szemben, hiszen elismerték a fennálló felekezeti iskolákat, emellett újakat is alapíthatnak a felekezetek, továbbá a közös iskolák felállítását csak ott rendeli a törvény, ahol a felekezetek nem tartanak fenn iskolát. Reményét fejezte ki az iránt, hogy az egyházak azért is pozitívan értékelik majd a törvény által felállított közoktatási rendszert, mert vallási nézeteikkel az oktatott tárgyak nem lesznek ellentétesek, sőt – ellentétben az 1848-as elvekkkel - kötelező tárgyként határozták meg a hit- és erkölcsant, melynek tanításáért az egyház felel.⁴⁸⁸

Eötvös későbbi utódja, Trefort Ágoston javaslatára a tervezetet minden felekezet képviselőjével alakított bizottság tárgyalta, biztosítva a felekezeti hozzászólás lehetőségét. A felekezetek éltek a lehetőséggel és szakértőket (papokat és tanárokat) ajánlottak a javaslat további tárgyalásához. Ők állásfoglalásaikban főleg a felekezeteket érintő pontokról nyilatkoztak. Emellett továbbra is hangsúlyozták az oktatás felekezeti jellege fenntartásának fontosságát. A tanítóképzőkre vonatkozó rendelkezéseket nem találták megfelelőnek: a felekezeti képviselők szerint nem szükséges az állami tanítóképzők felállítása, mivel így a felekezeti iskolák hátrányba kerülnének az állami fenntartásúakkal szemben a világi képzéssel rendelkező tanítók miatt. A felekezeti tanítóképzésre vonatkozó megszorítások ellen felszóltak a befolyásukat megtartani szándékozó katolikusok, az autonómiájukat féltő reformátusok, és a nemzetiségi érdekeket védő görögkeletiek és görög katolikusok. Ugyanakkor nem csak ellenzők akadtak, többen védelmükbe vették a javaslat vonatkozó részeit.⁴⁸⁹

A közös iskolákra tekintettel fizetendő 5%-os adóval kapcsolatban felmerült, hogy így azok, akik eddig a felekezeti iskolákat anyagi hozzájárulással támogatták, ezután nem teszik majd meg. Ezért Eötvös ismét felszólt a törvény védelmében és elmagyarázta, hogy a közös iskolák fenntartásához annyiban kell e személyeknek hozzájárulni a törvény 36. szakasza alapján, amennyiben a felekezeti iskolának tett hozzájárulása az 5%-ot nem meríti ki. Így a felekezeti iskolák nemhogy elesnek a támogatástól, de esetleg ez még ösztönözheti is azokat a támogatókat, akik eddig kevesebbet ajánlottak fel, hogy – elkerülendő a közös iskolák támogatását – annyit fizessenek a felekezeti iskolák javára, amennyi az 5%-ot eléri.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Deák Ferencz munkáiból. 317-323. o.

⁴⁸⁸ Eötvös: Kultúra és nevelés. 405-406. o.

⁴⁸⁹ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi... 155-158. o.

⁴⁹⁰ Eötvös: Kultúra és nevelés. 415. o.

Az állami felügyeletet a felekezetek azonos módon ellenezték, azonban máshogy juttatták volna érvényre álláspontjukat. A protestánsok úgy vélték, az iskolafenntartót illesse a közvetlen felügyeleti jog, az állam pedig olyan mértékben gyakorolja befolyását, míg ezt nem veszélyezteti. A katolikusok kötelezőként kívánták előírni a felekezeti iskola fenntartását, a vallást nélkülözhetetlennek tartották a nevelés során. Álláspontjuk szerint a nevelés az egyház joga. A görögkeleti és görög katolikus vallások képviselői ismét a nemzetiségi érdekeket szerették volna érvényre juttatni, hiszen a felekezeti iskolák számukra nemzetiségi összetartozásukat is erősítették. Összességében elmondható a bizottság munkájával kapcsolatban, hogy a felekezetek között nem sok támogatásra lelt a törvényjavaslat.⁴⁹¹ A különböző felekezetek hozzászólásai a népoktatási bizottságra befolyással bírtak, velük szemben igyekezett óvatosan rendelkezni, ugyanakkor a tervezetet már nem vehették le napirendről, elérkezettnek látták az időt a népoktatás korszerűsítésének megvalósítására.

Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk deklarálta a tanítás szabadságát, e körben részletezték a szülők kötelezettségét gyermekeik taníttatására. A tankötelezettséget 6 éves kortól 12, illetve 15 éves korig állapították meg, ami teljesíthető volt nyilvános iskolában, magán intézetben és házi tanítással is. A 10.§ előírta, hogy felekezetek is alapíthatnak és fenntarthatnak nyilvános tanintézeteket, emellett az állam, a községek, társulatok és egyének is rendelkeztek e joggal. A felekezetek által felállított tanintézetekről ezután külön fejezet rendelkezett. A 11. § szerint „a hitfelekezetek, mindazon községekben, hol hiveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket”, és erre igénybe vehetik a hívek anyagi hozzájárulásait, megválaszthatják a tanárokat és azok fizetését, meghatározhatják a tankönyveket. A felekezeti iskolaalapítás és fenntartás szabadságát azonban feltételekhez kötötték, melyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltételek voltak a közegészségügyi és biztonsági szabályoknak való megfelelés, a fiúk és lányok elkülönített oktatása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának a meghatározása. Taxatívén felsorolta a törvény azokat a tantárgyakat is, melyeket oktatni kellett a felekezeti iskolákban is. A törvény megalkotása során tekintettel voltak arra, hogy a többség mezőgazdasággal foglalkozott, így falun az oktatás ideje egy évben 8 hónap volt (városban 9 hónap), és - az egyház gyakorlati oktatással szembeni véleménynyilvánítása ellenére - kötelezően előírták a gyakorlati ismeretek oktatását. Az iskolát fenntartó felekezetek kötelesek voltak gondoskodni a tanuláshoz szükséges eszközökről. A felekezet fenntarthatott tanítóképzőket is. Ugyanakkor a 14.§ világosan kijelentette, hogy „minden hitfelekezetbeli népoktatási tanintézet az állam

⁴⁹¹ Bővebben ld. *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 161-165. o.

felügyelete alatt áll.” Az állam e körben jogosult és köteles volt a felekezeti iskolákat rendszeresen ellenőrizni, és arra az esetre, ha a törvényben megjelölt feltételeket nem tartották meg, szankciókat írt elő.

Tehát a fenti szakaszok értelmében az állam a felekezeti iskolákra csak bizonyos tekintetben gyakorolt befolyást, így például az egészségügyi szempontok érvényesülésével, a tanszerekkel, szorgalmi idővel kapcsolatban. Azonban továbbra is a felekezetek rendelkezettek a tankönyvekről, a tanítás módszeréről, megválaszthatták tanítóikat. Sőt, ahogyan azt Eötvös is kifejtette, a tanítók tekintetében a felekezetek saját iskoláikban magas fokú önállósággal rendelkeztek: maguk rendelkezettek a tanítók fizetéséről, felfüggesztéséről, elbocsátásáról és felvételéről.⁴⁹²

A törvény megalkotása során már nem a közös iskolákat kívánták egységesen megvalósítani, hanem a felekezeti iskolák megtartása mellett kiegészítő jelleggel írták elő a közös iskolák létrehozását állami költségen ott, ahol nem voltak egyházi iskolák. Ezekben a közös iskolákban felekezeti hovatartozásra tekintet nélkül tanulhattak a gyermekek (23-24.§§). Közösségi iskolává minősítették továbbá azokat a felekezeti iskolákat, amelyeket községi vagyontól tartanak fenn, de a község számára meghagyták a lehetőséget, hogy továbbra is támogassa a felekezeti iskolákat, azonban ha így tesz, akkor a felekezetek között igazságosan kell megosztania a hozzájárulást (25.§). Ezt a rendelkezést megerősíti a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868. évi LIII. törvénycikk 23. szakasza: „Különböző vallásfelekezetűek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi célokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segílyt szolgáltat ki, e segílyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő.”⁴⁹³ Lehetővé tették a felekezeti iskolák számára is, hogy ha ugyan fenntartható volna a felekezeti iskola is, de a község különböző felekezetei úgy döntenek, hogy közösen tartanak fenn iskolát, akkor igénybe vehetnek állami támogatást és létrehozhatnak közös iskolát (26.§). Ezután már nem csak a katolikus egyház alapíthatott iskolát, hanem ez lehetővé vált az állam, társulatok és egyének számára is.

A módosított javaslat alapján a felekezeti iskolák felett az állam csak a főfelügyelet jogával rendelkezett. A tanítók megválasztása, fizetésük meghatározása, tankönyvek, tanítási rendszer megállapítása már a felekezetek jogaként szerepelt, nem pedig az iskolaalapítás feltételeként. A vallási érzület tiszteletben tartása végett kimondták, hogy ha adott felekezethez

⁴⁹² Eötvös: Kultúra és nevelés. 414-415. o.

⁴⁹³ 1868. évi LIII. törvénycikk <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5375> (2016. 05. 11.)

tartozó gyermek – saját felekezeti iskola hiányában – másik felekezet iskolájába köteles járni, vallásoktatásáról akkor is saját felekezete gondoskodhat.⁴⁹⁴

A felsőházi tárgyalása során szintén felemelte hangját a közös iskolákkal szemben a magas klérus. Simor János esztergomi és Haynald Lajos egri érsekek kihangsúlyozták beszédeikben, hogy a közös, felekezeti jelleget nélkülöző iskolák nem lehetnek semmi jónak forrásai, mert mellőzhetetlen a vallásos nevelés. Mások – főleg világi főrendek, de több püspök is – üdvözlötték a tervezetet, és helyesnek tartották a közös iskolák létrehozását, az állami főfelügyeletet, ugyanakkor a felekezeti iskolák meghagyását.⁴⁹⁵

A törvényjavaslat vitája során felmerült a vallásos érzület közös iskolák általi gyengülésének lehetősége. Erre Eötvös kifejtette, hogy szerinte a vallásos érzület erősödése vagy gyengülése nincsen összefüggésben a felekezeti vagy a közös iskolákkal, hiszen a hittan oktatását a közös iskolában is az egyházi tanító végezné, valamint a felekezeti iskolában a nem valláshoz kapcsolódó tárgyakat is világi oktató tanítja. Tehát a vallásos neveletésnek nem lehet gátja a közös iskola, ugyanis a vallásoktatás egyházi tanítókra van bízva. Beszédének zárásaként ismét összekapcsolta az állam és az egyház érdekeit a népnevelés terén. Bizonyosságát fejezte ki aziránt, hogy a felekezetek lelkiismeretesen fogják megadni a diákoknak a vallásos, erkölcsös nevelést, és az állam is elismeri, hogy a szilárd vallásosság egyben polgári erény, mely buzdít a vallásos kötelezettségek mellett a haza iránti köteleességek teljesítésére is.⁴⁹⁶ A javaslatot végül elfogadták a felsőházban a klérus szembenállása ellenére is.

A törvény hiányosságaként értékelhető, hogy a végrehajtásról nem gondoskodtak megfelelően. A 25-26. szakaszok végrehajtásával kapcsolatban félreértelmezések adódtak, melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter november 11-én kelt körrendeletében igyekezett helyreilleszteni. Eszerint az iskola tulajdonosa jogosult dönteni afelől, hogy a felekezeti iskolát fenntartsák vagy közössé alakítsák. Tehát nem feltétlenül a felekezet jogosult a felekezeti jogállást községivé alakítani, csak akkor, ha ez a tulajdonosa is. Azonban ha a község a tulajdonos, úgy ez dönthet az átalakítás felől. Amennyiben a tulajdonos a felekezet és a község az anyagi támogatást nyújtja, úgy utóbbi a hozzájárulás folytatásáról vagy megszüntetéséről és közös iskolára fordításáról dönthet, de a felekezeti iskola közössé alakításáról nem.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ *Felkai*: Eötvös József közoktatásügyi... 171. o.

⁴⁹⁵ Uo. 181-184. o.

⁴⁹⁶ *Eötvös*: Kultúra és nevelés. 411-414. o.

⁴⁹⁷ *Eötvös*: Kultúra és nevelés. 424. o.

VI. Összegzés

A XIX. századi Magyarországon a polgári átalakulás magját képezte a vallásszabadság megteremtése, az állam és az egyház elválasztása, illetve a felekezetek jogegyenlősítése. A korszak liberális politikusai a nemzet egységének érdekében igyekeztek feloldani az ellentéteket, melyekhez hozzájárultak a - sokszor egymással átfedésben is lévő - felekezeti és nemzetiségi sokszínűségből fakadó konfliktusok. E kérdéskörhöz szorosan kapcsolódott az oktatás kérdése. Az oktatás feletti állami felügyelet már a felvilágosult abszolutizmus korában megjelent, a XIX. századi politikusok megnyilvánulásaikban többször hivatkoztak a XVIII. századi elvek megvalósulására. A reformkorban már felszólaltak a népoktatás korszerűsítése érdekében, de a kérdés megoldása még váratott magára.

1848-ban napirendre kerültek az egyházak és az állam oktatáshoz való kapcsolatát érintő legfontosabb kérdések. Ezek közé tartozik a vallási- és tanulmányi alapok állami vagy egyházi tulajdonba kerülése, a felekezeti illetve közös iskolák létrehozása körüli vita. A vallás és közoktatásügyi miniszter, Eötvös József báró e kérdések kereteit lefektető törvény megalkotását helyezte kilátásba; a közös iskolákat szeretett volna létrehozni, de az időt nem találta erre alkalmasnak, így támogatta a felekezeti iskolák megtartását. Azonban a forradalom előestéjén jelentős eredményeket nem értek el. A népoktatás korszerűsítése nem valósult meg. Az 1848-as elveknek a forradalom és szabadságharc leverése, majd az elkövetkező évek politikai válságát vetett, bár a liberális politikai elit nem tett le róluk, mégis jó időre megrekedt érvényre juttatásuk.

A neoabszolutizmus legfontosabb dokumentuma a téma szempontjából az 1855-ös, Ferenc József által a Szentszékkal kötött konkordátum. A dokumentum által a katolikusok dominanciája érvényesült, így a vallásoktatás felett is a katolikus püspöki kar gyakorolt felügyeletet. Azonban a vizsgált korszak végén a megváltozott közjogi helyzet miatt a konkordátum már nem volt fenntartható.

Eötvös József második minisztersége idején született meg a népoktatási törvény. A törvény meghagyta a felekezeti iskolákat, a közös iskolák létrehozását kiegészítő jelleggel írta elő. Előbbiekre befolyást az állam csak annyiban gyakorolt, amennyiben előírta a kötelező tárgyakat (melyek közé ekkor már a hitoktatás is bekerült) és a létesítés feltételeit. Bár a törvény megalkotása során a magas klérus felemelte hangját a közös iskolákkal szemben, ennek ellenére a javaslatot többen támogatták és elfogadták. 1868-ban így folytatódhatott, bár korántsem fejeződött be a népoktatás korszerűsítésének folyamata.